

Häggenås kyrka

Byte av plåttak, 2019

Östersunds kommun, Jämtlands län, Härnösands stift

Henrik Ylikoski

RAPPORT – JAMTLI 2019:19
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2019

Omslagsbild: Häggenås kyrka

Foto: Henrik Ylikoski och Björn Olofsson, Jamtli där inget annat anges.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KARTA	5
HISTORIK	6
ANTIKNVARISKT RESONEMANG	7
GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER	8
<i>Rotning</i>	8
<i>Plåt</i>	9
<i>Takluckor</i>	9
<i>Avvattning</i>	10
<i>Snörasskydd</i>	11
<i>Kyrktupp</i>	11
<i>Påväxt</i>	11

Inledning

Länsstyrelsen lämnade 2019-01-25 Häggenås-Lits-Kyrkås församling tillstånd till byte av takplåt med mera på Häggenås kyrka. Till grund för ansökan låg en arbetsbeskrivning för plåtarbeten m m på långhustaket, framtagen av plåtkonsult Hans-Erik Olsson (daterad 2019-01-14).

Plåttäckningen på långhus och sakristia har ersatts med ny täckning. Taket har försetts mednockräcke och snörasskydd. Kyrkan har även fått nya hänggrännor och stuprör. Entreprenör har varit Winther Bygg AB.

Arbetena med taket på Häggenås kyrka har i huvudsak genomförts under perioden juni till september 2019. Ett startmöte hölls 2019-06-10 och slutbesiktning av arbetena skedde 2019-10-15.

Antikvarisk medverkan och dokumentation har utförts av Henrik Ylikoski och Björn Olofsson Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läns museets arkiv.

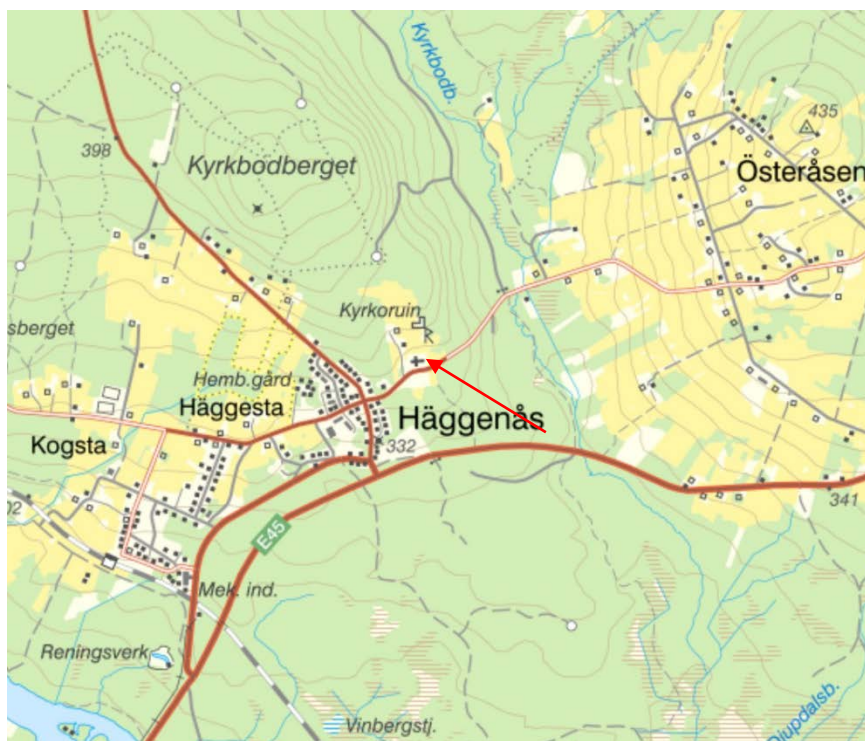
Östersund den 25 november 2019

Henrik Ylikoski
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Häggensås kyrka
Dnr Jamtli	9-2019 F8AHD
Dnr LST	433-8518-2017
Fastighet	HÄGGENÅS PRÄSTBORD 1:7, Östersunds kommun
Uppdragsgivare	Häggensås Lits Kyrkås församling Lits Prästbord 115 836 92 Lit
Entreprenör	Genrealentreprenör: <i>Winther Bygg AB</i> Box 475 891 51 Örnköldsvik
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 Östersund

Karta

Ur Lantmäteriets fria kartmaterial.

Historik

Häggenås kyrka uppfördes 1831-1837 efter förslag av byggmästaren Lars David Geting (ritningarna justerade av arkitekt Samuel Enander vid Överintendentsämbetet). Byggmästare var Anders Jacob Åkerlund från Stockholm. Kyrkan invigdes vid midsommar 1837. Därefter revs den gamla kyrkan som var belägen strax norr om den nuvarande. Våren 1877 ombyggdes kyrkans torn. Någon avbildning av kyrkan före denna ombyggnad har författaren inte lyckats få fram. Om Enanders ritning följdes, så hade tornet samma avslutning som tex Aspås och Kyrkås i grannskapet, vilka båda tillkom strax efter Häggenås med Åkerlund som upphovsman. Det vill säga ett flackt torntak med en fyrkantig lanternin, med rundbågiga öppningar, täckt av ett tälttak med kors och korsglob. År 1895 fick långhuset ett tak av falsad plåt med skivtäckning. I Häggenås kyrkokassas räkenskaper för år 1895 återfinns kostnader för *Plåt till tak å kyrkan, Frakt för plåt från Täng, Räkning å diverse materiel för kyrkotaket och Plåtslagare Andersson enligt räkning* som direkt kan knytas till det nya taket. I samband med restaureringsåtgärder 1921-1922 kläddes torntaket med kopparplåt och försågs med tornur. År 1980 skedde en omläggning av plåten på tornet. Vid båda dessa tillfällen gjordes också mindre åtgärder på långhusets tak.

Figur 1 Häggenås kyrka Foto: Tora Pettersson, Stiftelsen Jamtli JLM JFGÖ8686.

Antikvariskt resonemang

Det plåttak som täckte Höggenås kyrka fram till 2019, lades redan 1895. Därefter hade taket åtgärdats åtminstone ett par gånger på 1920-talet och 1980-talet. I huvudsak var det dock 1895 års plåttak som täckte kyrkan. När man ersätter ett gammalt tak med ett nytt är det ur antikvarisk synvinkel viktigt att försöka komma så nära det ursprungliga utseende som möjligt. Taket på Höggenås kyrka var lagt med enkelfals. Fram till 1920-talet lades ofta skivtäckt plåt med enkelfals och med hakfalsarna i horisontell linje, vilket ger taket ett rutigt uttryck. Därefter blev det allt vanligare att falsarna gjordes dubbla, i samband med detta började man också att förskjuta skarvarna. Detta då antalet plåtskikt blev för många när två dubbla hakfalsar skulle mötas vid ståndfalsen. Enligt arbetsbeskrivningen för Höggenås kyrka skulle man förskjuta tvärfalsarna 40 mm. Visuellt innebär detta att man behåller de horisontella linjerna på taket och får en utformning som ligger nära det ursprungliga utseendet.

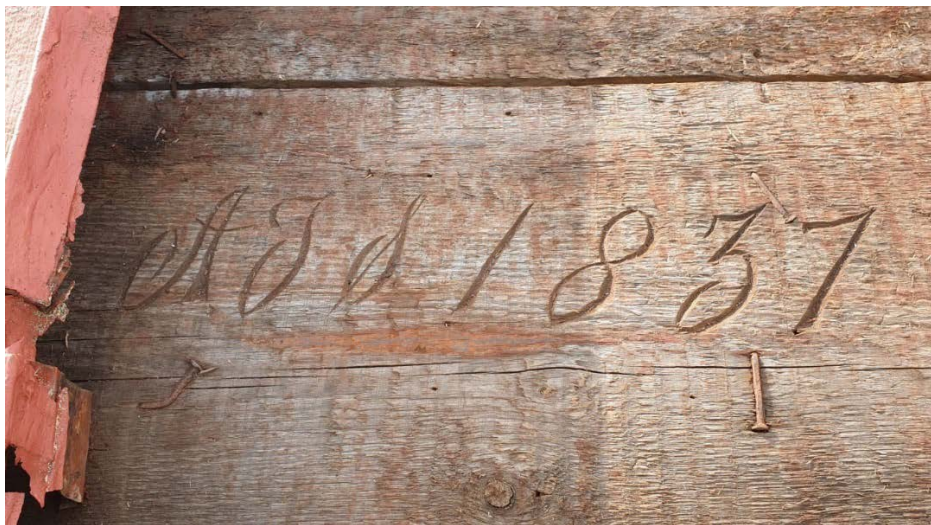
Närmast takfoten avslutades takfallen före åtgärd av ett slätt plåtband. Enligt arbetsbeskrivningen skulle skivtäckningen dras ner till språngblecket, vilket innebär att det horisontella bandet försvinner. Anledningen till detta var att man önskade montera ett snörasskydd så nära hängrännan som möjligt. Sett ur ett rent antikvariskt perspektiv så är borttagandet av detta plåtband en förändring av takets ursprungliga utformning. Att göra en förändring av konstruktionen på taktäckningen har en påverkan på byggnadens kulturhistoriska värde. I detta fall så har plåttäckningen på långhus och sakristia helt förnyats. Det är i realiteten ett nytt tak på kyrkan. Nya tekniska lösningar och förändringar i material, gör att det idag är svårt att få exakt samma utseende som ursprungligen. Det man kan göra är att utifrån rådande förutsättningar, försöka komma så nära som möjligt. Antikvariskt hade det varit önskvärt att behålla det horisontella bandet vid takfoten och sätta eventuella snörasskydd ovanför. Vid diskussion kring detta med plåtkonsulten som tagit fram arbetsbeskrivningen, menade han att det inte var någon tekniskt bra lösning. Han tyckte inte heller att det var någon bra idé att ersätta hängrännorna med fotränna då det tidigare inte har funnits fotrännor på taket. I samband med startmötet lyftes frågan återigen om det horisontella bandet längst ned på taket. Entreprenören menade att det inte var någon bra lösning att ha en skarv precis vid snörasskyddet, då snön ligger kvar där finns en risk för läckage. Utformningen av takfoten kom att följa handling, det vill säga utan något slätt plåtband längst ner på takfallet.

Genomförda åtgärder

År 2012 genomfördes en skadeinventering av tak och plåtdetaljer på Häggenås kyrka. Församlingen ansökte 2017 om tillstånd att utföra målning och reparationer av utvändigt plåttak på Häggenås kyrka utifrån skadeinventeringen. För att kunna bilda sig en uppfattning om plåtens kondition och lämpliga underhållsåtgärder kom delar av taket att blästras 2018. Efter att blästringen genomförts på provytor framkom att plåten var i så dålig kondition att läckage uppstått. Med anledning av detta kom önskemål om att byta hela takbeklädnaden vilket kom att genomföras 2019.

Rotning

I samband med rivningen av plåten, hittades en inskription *AJS 1837* på rotningen. Eftersom kyrkan invigdes vid midsommar 1837 innebär det att rotningsbrädorna, i alla fall delvis är ursprungliga. Enligt åtgärdsprogrammet skulle glipor större än 10 cm i rotningen fyllas igen med nytt virke. Cirka 35 kvm av rotningen har bytts ut eller kompletterats med nytt virke. En större yta mitt på långhusets norra takfall har bytts ut. Utifrån äldre foton framgår att det tidigare varit en skorsten där. Virket var betydligt tunnare än omkringliggande rotning, varför den byttes ut. Det förekom även en del skador på takfoten vid infästningen av rännkrokarna. Det kom att bli mer nytt virke än vad man trodde från början. Några större rötskador stötte man dock inte på.

Figur 2 I samband med rivningen av plåten, hittades en inskription *AJS 1837* på rotningen. Foto: Torbjörn Winther.

På den befintliga takpanelen har oljehärdad masonit monterats, innan byggpapp och ny plåttäckning. Man har inte försökt att få bort de ojämnheter som finns över takytan.

Plåt

Åt söder såg plåttaket ut att vara i bättre skick än mot norr. På norra takfallet hade färglagren flagat kraftigt och det var mycket rost över takytan. Röda fläckar visade var man 2018 provade att blästra taket. Dessa ytor hade sedan målats över med röd färg. Det gick också att se partier av taket där man tidigare bytt ut plåten, vilka framträdde ljusare än den övriga ytan. Plåtarna i det horisontella bandet hade måtten 940x730 mm, taket i övrigt bestod av plåtrutor med måtten 770x520 mm. Plåtarna var lagda i ett rutmönster som dock bröts mitt på södra långsidan, med ett parti med mindre plåtar. Möjligen kan det handla om en del av taket där man bytt plåten. Det förekom också en del smala horisontella plåtar där man tidigare lagat taket. Ett sådant ställe var på sakristians östra takfall där det tidigare stod en skorsten.

Då de äldsta delarna av plåttaket var från 1895, önskade antikvarisk medverkande att man skulle spara gammal plåt som läggs undan i kyrkan. Eftersom det horisontella fältet tas bort så skulle någon plåt även från detta sparas, så att man har dimensioner och utförande bevarat.

Åtgärd

All befintlig takplåt på långhus och tak över kor har bytts till ny plåt. Plannja GreenCoat BT 0,6 mm i kulör NCS S5040-Y80R (mörkröd), har använts. I arbetsbeskrivningen står att långhuset skulle täckas om med dubbelfalsad skivtäckning. Tvärfalser skulle utföras dubbelfalsade och förskjutas 40 mm. Vidare skulle skivformat på långhus skall vara 670x1200 mm. Färdigt format ca 590x1150 mm. Enligt överenskommelse med antikvarisk medverkande har måtten på de nya plåtarna minskats något så att man får en bättre utformning av läggningen. Alternativet vore att få en liten plåt upptill eller nedtill på takfallen. Plåtarna har måttet 670x1120 vilket ger ett färdigt mått på ca 590x1050. Taket är inte helt regelbundet. På sakristian skiljer det 30 cm mellan takfallen. Detta har inneburit att man fått anpassa längden på plåtarna.

Takluckor

Före åtgärd 2019 fanns en taklucka på det norra takfallet, närmast tornet. Arbetsbeskrivningen angav att två nya takluckor skulle monteras på långhuset med fasta invändiga stegar. Entreprenören kontaktade antikvarisk medverkande för att höra om det fanns några synpunkter på utförande av invändiga plattformar i samband med stegarna vid takluckorna. I vanliga fall

brukar dessa konstrueras av plywood. Man kom överens om att göra dessa av bräder istället.

Avvattning

Hängränorna var före åtgärd av galvaniserad plåt som platsmålat vita. Insidan hade rostskyddsmålat i senare tid. På gavelsidan mellan hörnet i SV och tornet var rännan galvaniserad men inte målad på insidan, vilket tyder på att den inte varit så rostskadad när rännan i övrigt behandlats. På södra sidan av sakristian var rännan helt genomrostad. På gavelsidan mellan hörn i NV och tornet hade man bytt ut rännan i senare tid. Skicket på rännan var generellt tveksamt då den skadats av snöoras och vid rivnings- och byggarbetet.

Stuprören av galvaniserad plåt hade skarpa knän och rören bestod av kortare ihopfalsade delar, med en påskjutsskarv på mitten. Avståndet mellan falsarna låg mellan 60 och 80 cm. Längsfalsen var vänd in mot väggen som brukligt på äldre rör. På några ställen hade rören skadats av isproppar så att falsen åkt isär. Utkastare var buckliga och hade rostskador.

Stuprören på kyrkan diskuterades både vid byggmötet 2019-07-08 och 2019-08-19. Antikvarisk medverkande menade att det vore önskvärt om det gick att återanvända hela eller delar av de gamla stuprören.

Tre alternativ diskuterades:

- Att byta mot dagens standard med falsen vänd utåt. - Antikvariskt tveksamt. Tekniskt bra med färre skarvar.
- Att reparera de befintliga rören och komplettera med likartade rördelar – Antikvariskt bra, så länge det blir något kvar av originalet. Tekniskt litet mer osäkert då det är fler skarvar som kan krångla på sikt, risk för korrosion i de gamla delarna. Svårt att vända falsar utåt då överknän och utkastare är vända ”fel”.
- Att byta mot nya kopior på de gamla ihopfalsade rören, men med falsen utåt. – Antikvariskt mindre bra. Tekniskt ok, mindre risk för korrosion.

Till en början var man inne på att undersöka stuprören efter nedtagning, för att se om det gick att återanvända hela eller delar av rören. Efter att beställare, entreprenör och antikvarisk medverkande inspekterat stuprören, lutade det dock mer åt att byta ut rören. De var rostiga och skarvarna hade spruckit upp.

Åtgärd

Både hängränor och stuprör kom att ersättas med nya på långhus och korbyggnad. De nya stuprören utgörs av ”helrör” med skarpa vinklar och

falsen vänd utåt. Man kommer troligen att i framtiden lägga värmekabel i stuprören, för att slippa problem med frostsprängning.

Snörasskydd

Enligt arbetsbeskrivningen skulle ettnockräcke monteras längs taknock på långhuset och snörasskydd monteras på kyrkans takfall, efter önskemål från beställaren för att hantera snöproblemen.

Åtgärd

Långhuset har försetts med ettnockräcke på det norra takfallet. Två stycken 3-rörs snörasskydd har monterats på varje takfall. Även kortaket har försetts med ett snörasskydd ovan hänggrännen. Då detta inte når ända in till vinkeln mot långhuset, kom snörasskyddet att kompletteras med en kortare del strax ovanför, efter slutbesiktningen.

Kyrktupp

Ornamentstupp ska ha åtgärdats i enlighet med åtgärdsprogrammet, vilket innebär att alla ytor och detaljer målats med Introteknik Isotrol takgrundfärg gulpigmenterad. Sedan har tuppen förgyllts två gånger med 23 ³/₄ karats guld på Le Franch 12 timmars guldgrund. Ornamentsstången för tuppen var innan åtgärd rödmålad, men skulle enligt handlingarna målas svart. Då stången före åtgärd var röd vore det antikvariskt riktigt om den fortsatt var röd, vilket den också kom att bli. Ett av fästena för stången var av och har svetsats fast. Ornamentsstång och tupp var vid slutbesiktningen den 15 oktober ännu inte på plats på taket.

Påväxt

I samband med slutbesiktningen, uppmärksammades att det var en stor yta med grön påväxt (alger) på den södra fasaden innanför trappan på ställningen. Efter att ha gått över hela fasaden, upptäcktes även mindre ytor på sakristians södra och norra fasad. Då detta är ett nytt fenomen i Häggenås, tros det hänga samman med att fasaden varit täckt av ställning i kombination med väderleken. Fasaden kommer att tvättas.

Figur 3 Norra takfallet före åtgärd. Färgbortfall med rostig plåt. Notera partiet med mindre plåtar till höger.

Figur 4 Östra takfallet på sakristian före åtgärd. Mitt på taket kan man ana lagningen efter den skorsten som tidigare fanns där.

Figur 5 Cirka 35 kvm av rotningen har bytts ut eller kompletterats med nytt virke. Foto: Torbjörn Winther.

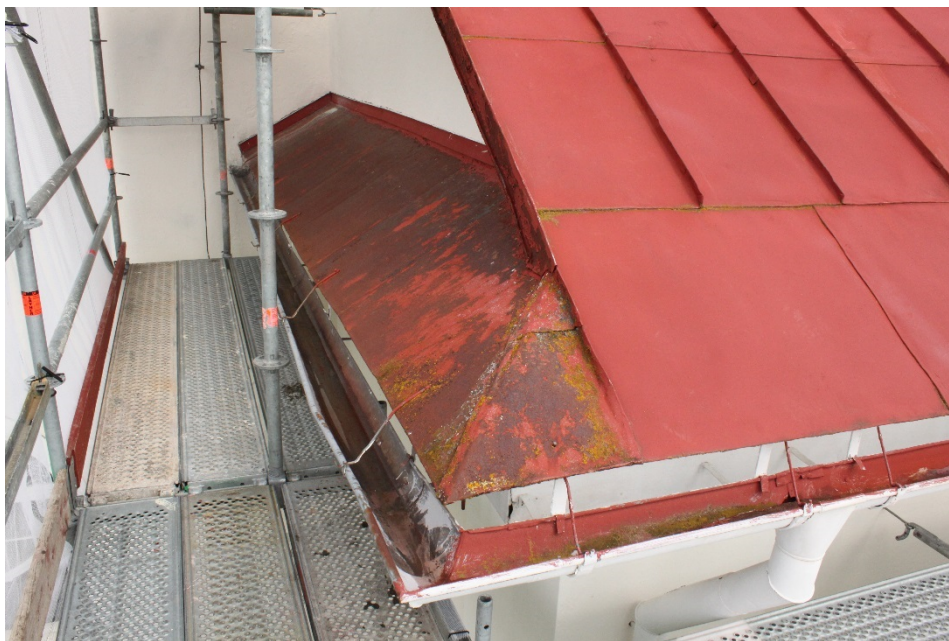
Figur 6 Södra takfallet sedan man satt papp.

Figur 7 Norra takfallet före åtgärd.

Figur 8 Norra takfallet efter åtgärd.

Figur 9 Sydvästra hörnet före åtgärd.

Figur 10 Sydvästra hörnet efter åtgärd.

Figur 11 Norra takfallet på sakristian före åtgärd.

Figur 12 Norra takfallet på sakristian efter åtgärd.

Figur 13 Ny taklucka i väster närmast tornet.

Figur 14 Ny taklucka i öster.

Figur 15 Västra takluckan från vinden.

Figur 16 Östra takluckan från vinden.

Figur 17 Hängerädda och stuprör i sydöstra hörnet före åtgärd.

Figur 18 Rännan var före åtgärd deformerad på flera ställen.

Figur 19 Hängränna och stuprör efter åtgärd.

Figur 20 Taket efter åtgärd sett från tornet.

Figur 21 Påväxt på fasaden innansför trappan på ställningen.

Figur 22 Mindre yta med påväxt på sakristian.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2019

ISSN 1654-2045

- 2019:1 Arkeologi i Östersund? En studie av stadens framväxt, befolkning och arkeologiska potential
Kristina Jonsson
- 2019:2 Hamnerdals kyrka – Restaurering av lanternin, 2018
Henrik Ylikoski
- 2019:3 Undersåkers kyrka – Restaurering av torn, 2018
Henrik Ylikoski
- 2019:4 Stuguns nya kyrka – Montage av solpaneler, 2019
Henrik Ylikoski
- 2019:5 Lits kyrka– Restaurering av fasad, 2018
Henrik Ylikoski
- 2019:6 Enafors station – Fasadrenovering, 2018
Henrik Ylikoski
- 2019:7 Nyhems kyrka – Utvändig restaurering, 2018
Henrik Ylikoski
- 2019:8 Onsjön – Arkeologisk undersökning av järnåldersgrav vid Björnberget, Onsjön
Anna Engman
- 2019:9 Grytan – Schaktningsövervakning vid fossil åkermark Brunflo 252:1
Kristina Jonsson
- 2019:10 Äldsanden. Schaktningsövervakning inom en stenåldersboplatz
Kristina Jonsson
- 2019:11 Ösabacken. Schaktningsövervakning vid gårdstomt Ås 107:2
Kristina Jonsson
- 2019:12 Cykelled vid Västra Björnen. Arkeologisk utredning
Kristina Jonsson
- 2019:13 Tuolluvaara gruva. Rivningsdokumentation av byggnader i TGA-området
Sara Höglund
- 2019:14 Arkeologisk utredning, steg 1, i samband med planerad utökad industrietablering i Sveg
Karl-Johan Olofsson
- 2019:15 Matarledning mellan Norra stambanan och Robertsfors inför byggandet av Norrbottniabanan – Arkeologisk utredning steg 1
Anna Engman
- 2019:16 Arkeologisk utredning vid Raggdynan och Bredviksheden inför planerade faunapassager över E4
Karl-Johan Olofsson
- 2019:17 Fotingen. Arkeologisk undersökning av stenålderboplatz, stensättning och stensamlingar med horndepåer
Anna Engman

2019:18 Svaningsåns flottled. Ett kunskapsunderlag
Anna Engman, Karl-Johan Olofsson

2019:19 Häggenås kyrka. Byte av plåttak, 2019
Henrik Ylikoski